

Іван КРАСОВСЬКИЙ

ДІЯЛЬНІСТЬ “ПРОСВІТИ” НА ЛЕМКІВЩИНІ

Охарактеризовано заснування та діяльність читалень та філій Товариства “Просвіта” на Лемківщині. Окреслено їх форми діяльності, чисельність членів. Вказано на конкуренцію з боку читалень “Общества ім. М. Качковського”. Наведено приклади співпраці з українськими громадськими організаціями та протистояння з боку польської влади.

Ключові слова: “Просвіта”, читальні та філії Товариства на Лемківщині.

Лемківщина – гірський край, розташований між ріками Сян і Уж, з Боржавою на Сході та Попрадом з Дунайцем на Заході. Від середини XIV ст. край цей належав різним державам, а в наш час етнографічна Лемківщина розділена між Польщею і Словаччиною. Невелика її частина перебуває у складі Закарпатської області. Лемки – етнографічна група українців.

Через те, що процес національного відродження на західноукраїнських землях відбувався сповільнено, серед лемків дотепер збереглася давньоукраїнська національна назва “русин”, “руський”. Цим скористалися окремі відповідно заангажовані політичні партії і осередки в Галичині, зокрема, на Лемківщині, які заперечували існування українського народу, вважаючи його етнографічною групою росіян (москвофіли) або ж твердили про існування в Галичині (в т.ч. на Лемківщині) окремої “русинської” нації (русофіли).

Деякі історики та публіцисти, оцінюючи національно-політичну ситуацію першої половини ХХ ст. на Лемківщині, також нерідко робили висновок, що там “у далеких Західних Карпатах” процвітає русофільство. І лише зрідка у галицькій періодиці з’являлися згадки про діяльність “Просвіти” на Лемківщині. Зрештою, це й не дивно, бо польський міжвоєнний уряд справді підтримував вигідних йому москвофілів і вів рішучу боротьбу проти національно свідомого українства. Але навіть у дуже несприятливих умовах “Просвіта” відіграла важливу роль у національному культурно-освітньому рухові серед українського населення Західних Карпат.

Після заснування у Львові Товариства “Просвіта” (1868) його діяльність швидко поширилася у Східній Галичині та поза її межами. Щоправда, просування впливу “Просвіти” на життя українських лемків відбувалося доволі повільно, бо аж через 25 років спалахнули там перші її проблески. 14 грудня 1892 р. у великому лемківському селі Одрехова на Сяніччині відбулися перші збори першої читальні “Просвіти”, яка розпочала свою активну працю в наступному 1893 р. На Закарпатті ж першу читальню “Просвіти” заснував 1896 р. священник О. Штефан у с. Скотарському.

У Головному правлінні “Просвіти” провадилися систематичні наради та консультації стосовно Лемківщини. Було ухвалено створити першу філію “Просвіти” в Сяноці, але не виявлено там таких людей, які могли б очолити цю важливу ділянку

культурно-освітньої праці. Свій вибір Головний виділ зупинив на особі адвоката-українця Василя Калинюка.

Активно розвивалося національне і культурно-освітнє життя в західній частині Лемківщини – Новому Санчі завдяки активній праці радника Василя Яворського, названого “пробудителем Новосанчівщини”. Філію “Просвіти” в Новому Санчі (першу) засновано у 1902 р. У тому ж році там почав виходити тижневик “Підгірський Дзвін” – перша українська газета на Лемківщині. Услід за Новим Санчем у 1903 р., засновано філії “Просвіти” в Сяноці й Яслі. У тому ж році з ініціативи названих філій у Сяноці і Новому Санчі засновано філії “Сільського Господаря”, повітовий шкільний Союз, “Лемківський банк”.

Засновниками філії “Просвіти” в Новому Санчі були Василь Яворський – радник скарбу і посол Петро Лінинський – радник суду, Володимир Вітошинський – шкільний інспектор, Павло Харащак – учитель, д-р Омелян Левицький, Григорій Кондра, Мартин Пелех, Степан Сорока – учитель, Іван Посипанко – директор школи, Олекса Милянчич – учитель та інші.

У 1904 р. філія мала 118 членів. 23 серпня 1906 р. в газеті “Діло” з’явилася велика стаття про роботу “Просвіти”, в якій говорилося, що день 15 серпня 1906 р. став для Лемківщини великим святом. Відбулися багаточисельні збори філії, які вступним словом відкрив голова В. Яворський. Він тепло привітав делегата Головного виділу д-ра Івана Брика, гостей: д-ра Андрія Чайковського, д-ра Олександра Колессу, проф. Федора Вовка, Івана Раковського, д-ра Зенона Кузелю.

У виступах учасників відзначалося, що на зборах було дуже мало селян, причиною чого стала ворожа щодо “Просвіти” діяльність тієї частини лемківського духовенства, яке стояло на позиціях галицьких москвофілів. Незважаючи на труднощі, філія “Просвіти” згодом звітувала, що просвітянська праця перебуває в добром стані. Влаштовано курси для неписьменних, філія успішно вела бурсу, побудувала церкву.

Засновниками філії “Просвіти” в Яслі були Дмитро Білас, Ілля Іванів, Андрій Кочар, Яків Ковальський, д-р Михайло Корнеля, Іван Лехняк, Михайло Марітчак, Михайло Юстин, Дмитро Попович, Василь Сембрат, Федько Смарж, Казимир Ярема та інші. На загальних зборах у 1911 р. головою обрано Михайла Марітчака. Філія здійснювала нагляд за роботою читалень “Просвіти” у селах: Вишеватці, Жидачівському, Грабі, Крамниці, Ожинній, Яслі. Відзначено, що праця цієї філії дуже важка через неграмотність селян, низький економічний рівень їх життя, ворожу діяльність священників-москвофілів.

Першими пробудителями просвітянського життя в Сяніччині стали: І. Франчук – гімназійний професор, І. Пеленський – радник, Володимир Бучацький – судовий урядник, Т. Будзиновський – директор “Народної торгівлі”. Очолив Сяніцьку філію о. Омелян Константинович. Серед членів організації була чисельна група інтелігенції та селян із сіл Одрехова, Щавне, Загір’я, Репедь, Босько, Волиця та інших.

Розвиток праці на лемківській народній ниві відчутно гальмувала діяльність активу москвофільсько-русофільських осередків. Під їхнім впливом залишалася поважна кількість інтелігенції та селян, які гуртувалися навколо читалень товариства ім. М. Качковського. Їх керівники часто нищили, спалювали українські книжки та часописи, що зобов’язувало Головну управу “Просвіти” посилити свою опіку над

Лемківщиною. У 1913 р. до Львова запрошено д-ра Вітошинського з Ліська, священників Мисика, Паньківського, Менцинського, радника В. Яворського, учителя Прийму. Підтримано прохання Сяницької філії про допомогу бурсі в Сяноці, підготовку та читання рефератів про історію Лемківщини. Ці заходи дали добрі наслідки. З ініціативи Головної управи товариств “Просвіта” та “Рідна Школа”, Українського ревізійного Союзу, “Сільського Господаря” активізувалася в горах культурно-освітня праця, піднявся рівень шкільництва, зародився кооперативний рух.

Вибух Першої світової війни тимчасово припинив активну діяльність “Просвіти” на Лемківщині. За підтримку керівництвом читалень ім. Качковського царської армії, симпатії до російського царизму австрійський уряд інтернував до Талергофського концтабору серед інших три тисячі лемків.

Розпад Австро-Угорської імперії, створення на її руїнах нових держав, вселив надію на національне визволення лемків. У листопаді 1918 р. селяни Сяніччини прийняли ухвалу про створення Східнолемківської республіки та приєднання її до ЗУНР. Але невдовзі польські легіонери жорстоко розправилися з керівниками визвольного руху на Лемківщині.

У 1920-х рр. налагодилася діяльність філій “Просвіти” в Сяноці, Яслі, Новому Санчі. Організаційно сформувалася “Просвіта” у 1920 р. в Ужгороді. Станом на 1932 р. на Закарпатті діяло 10 філій (у т.ч. в Пряшеві та Братіславі), 230 читалень. Важливе місце в житті лемків зайняла також філія “Просвіти” у Кракові. Вона не посідала окремих читалень, а лише проводила збори українців, організовувала дні “Просвіти”, свята української культури, ювілеї на честь Т. Шевченка, І. Франка.

Помітно активізувалася просвітня робота в селах Сяніччини: Одрехові, Воробликах, Боську і ін. У бідному гірському селі Вислічку активну діяльність розвинув адвокат із Сянока, д-р Василь Блавацький. З його ініціативи тут в 1927 р. засновано кооператив, читальню “Просвіти”. Це був добрий приклад для навколишніх сіл: Балутянки, Королика, Дошна, Волтушови, де також розгорнулася просвітня діяльність. Успіхові сприяла літературно-публіцистична праця письменників: Г. Гануляка, Ф. Коковського, І. Филипчика, етнографа Ю. Тарновича та інших.

Про ріст впливу “Просвіти” свідчить той факт, що у 1932 р. у галицькій частині Лемківщини нараховувалося 94 читальні “Просвіти” (з них Динівщина – 13, Санчівщина – 21, Сяніччина – 60), а вже у 1934 р. – 127 читалень (Новий Санч – 11, Лісько – 47, Березів – 13, Сянік – 47, Коросно – 2, Ясло – 2, Горлиця – 5).

Головна управа “Просвіти” у Львові покликала 13 грудня 1932 р. до життя спеціальну Лемківську комісію. Зібрано для Лемківщини багато книжок, грошей. Певну фінансову підтримку читальням “Просвіти” на Лемківщині надавав Комітет допомоги Лемківщині у США.

Уряд міжвоєнної Польщі, будучи противником українського руху, закрити велику кількість читалень “Просвіти” на території південної Польщі і лише поодинокі читальні проіснували до 1944 р. Помічниками уряду в боротьбі проти українських просвітян були речники москвофільства. Це засвідчила безпрецедентна боротьба за вкорінення православ'я на Лемківщині. В результаті цієї акції 1926–1934 рр. на православ'я, завдяки активній пропагандистській і фінансовій діяльності заокеанських “карпаторосів”, перейшло 17 сіл. У 1934 р. були вилучені від Галицької митрополії дев'ять деканатів Лемківщини і створено Апостольську адміністрацію

Лемківщини москвофільської орієнтації. Ця акція все ж не могла перекреслити наслідків кількадесятилітньої подвижницької національної культурно-освітньої виховної праці “Просвіти” серед українського населення Лемківщини.

Ivan Krasovs'kyi. Activity of “Prosvita” in the Lemko region

The author characterizes the establishing and activities of the reading clubs and branches of “Prosvita” in the Lemko region. He calculates number of their members, points out competition with the reading clubs of the M. Kachkovsky society, and gives examples of collaboration with Ukrainian social organizations and of resistance of the Polish government.

Key words: “Prosvita”, reading clubs and branches of the society in the Lemko region.